

Juliusz Willaume

"Kolonizacja niemiecka w południowo-wschodniej części Królestwa Polskiego w latach 1815 - 1915", Wiesław Śladkowski, Lublin 1969 : [recenzja]

Rocznik Lubelski 13, 221-224

1970

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wiesław Śladkowski: Kolonizacja niemiecka w południowo-wschodniej części Królestwa Polskiego w latach 1815—1915. Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1969, ss. 286 + 1 mapa

Wysunięte w tytule ramy chronologiczne pracy obejmują okres stuletni wpływów caratu — do roku 1830 pośredniego, po upadku powstania listopadowego bezpośredniego — na losy Królestwa Polskiego. W stosunkach gospodarczo-społecznych cezurę stanowiła reforma uwłaszczeniowa 1864 r. Ten stan faktyczny rozstrzygnął o rozplanowaniu rozprawy według kryterium chronologiczno-rzeczowego. Przestrzegając wewnętrznej kolejności czasowej, przedstawiono naprzód położenie gospodarczo-społeczne kolonii przed uwłaszczeniem (rozdziały I i II). Z kolei dwa następne rozdziały przynoszą analizę sytuacji osad w latach 1864—1915, natomiast rozdziały V—VII obrazują ich wygląd, życie wewnętrzne i stosunek do środowiska. Wreszcie rozdział VIII zawiera zwięzłą charakterystykę interesujących wypowiedzi literackich i publicystycznych na temat kolonizacji niemieckiej (B. Prus, H. Wierciński i in.).

Pod względem terytorialnym temat ograniczono do „południowo-wschodniej części Królestwa Polskiego”. W omawianym okresie terytorium to jeszcze nie stanowiło wyodrębnionego regionu i tworzyło oddzielne jednostki administracyjne: województwa lubelskie i podlaskie (1816—1837), przemianowane po powstaniu listopadowym na gubernie lubelską i siedlecką, przejściowo stanowiące gubernię lubelską (1845—1867), w ramach represji postycziowych rozłączone po 1867 r.

Rozprawa opiera się na wyszczególnionej w wykazie „źródeł i bibliografii” (ss. 269—282) obfitej literaturze przedmiotu, zarówno polskiej, jak i rosyjskiej oraz niemieckiej, zwięźle scharakteryzowanej we wstępie. Obok dzienników praw (5) wykorzystano czasopisma polskie (22), oprócz nich również „Moskowskoje Wiedomości” (1901) i „Vossische Zeitung” (1817). Bazę materiałową znacznie poszerzyła kwerenda archiwalna w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Lublinie, w Oddziale Terenowym w Radomiu Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Kielcach, jako też w Bibliotekach: Uniwersytetu Warszawskiego, Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. H. Łopacińskiego w Lublinie oraz Biblioteki Ukraińskiej Akademii Nauk we Lwowie.

Przy rozpatrywaniu kontrowersyjnego zagadnienia, przeważnie odmiennie oświetlanego w tradycyjnej historiografii niemieckiej i polskiej, Autor, kierując się opartymi na metodzie dialektycznej światopoglądu naukowego wynikami narad historyków wrocławskich i poznańskich nad badaniem tzw. „Drang nach Osten” (s. 6), przyjął za podstawę metodologiczną stosowanie zasady *sine ira et studio* dzięki „dialektycznemu różnicowaniu i wartościowaniu konkretnych zjawisk historycznych, wyrosłych na określonym podłożu gospodarczo-społecznym, przy zdecydowanym odrzuceniu jakże szkodliwych dla obiektywnej prawdy uprzedzeń nacjonalistycznych” (s. 7).

Słuszność tego ujęcia wystąpi wyraźniej po wyjaśnieniu w jakim sensie wspomniano tu o „uprzedzeniach nacjonalistycznych”. Terminu „nacjonalizm” użyto zapewne w znaczeniu pejoratywnym z myślą o agresywnej ideologii zabiorczej ostatecznie przekształconej w imperialistyczną, zmierzającej do podporządkowania względnie zniszczenia słabszego narodu. Od szowinizmu narodowego — jak wiadomo — różni się pozytywna odmiana nacjonalizmu, stanowiąca wyraz ideologii obronnej narodów uciskanych lub zagrożonych w swym bycie kulturalnym, politycznym czy nawet fizycznym. Z uznania słuszności walki z tak przejawiającą

się wrogą agresją i obcą przemocą wpływała sympatia K. Marksa dla sprawy polskiej, szczególnie podczas powstania styczniowego, czy też dla Irlandii, walczącej z uciskiem brytyjskim. Główny teoretyk internacjonalizmu proletariackiego, W. I. Lenin, omawiając „dumą narodową Wielkorusów” (1914), przyznawał się „do poczucia dumy narodowej”: „Kochamy swój język i swoją ojczyznę”. Wyrazem poszanowania wartości społecznych i kulturalnych innych narodów była postawa patriotyczna demokratów polskich, walczących w XIX w. „za naszą i waszą wolność”. W nagrodzonej w roku 1969 książce *Kultura i naród* (1968) socjolog J. Chałasiński szeroko oświetla zagadnienie zdrowo pojętego patriotyzmu. Przytacza m. in. ciekawą wypowiedź ideologa rewolucji algierskiej, F. Fanona: „Świadomość narodowa jest najbardziej rozwiniętą formą kultury [...] W sercu świadomości narodowej rozwija się [...] świadomość międzynarodowa. I te podwójne narodziny to jest ostateczne ognisko kultury.”¹

O tym, że Autor dopuszcza istnienie pozytywnej odmiany nacjonalizmu, świadczy zawarta w zakończeniu rozprawy ostrożna uwaga o błędach w dawniejszej publicystyce polskiej, „wyrosłych na wybujałym, lecz w pewnym sensie w jakiś sposób biorąc pod uwagę okres zaborów, usprawiedliwionym nacjonalizmie” (s. 259).

Źródła polsko-pruskiego antagonizmu teoretyk sztuki wojennej gen. Clausewitz w roku 1815 sprowadza do wpływu sprzeczności ekonomicznych na politykę obu krajów². Cele germanizacyjne działalności administracji pruskiej, po III rozbiorze kontynuującej założenia polityki Fryderyka II na odcinku oświatowym, obejmującym również szkołę średnią, omawia monografia powojenna W. Bobkowskiej³. Autor wspomina opracowany przez profesora uniwersytetu lipskiego, Hassego, wszechniemiecki plan zgermanizowania i „zniszczenia kresów wschodnich”, na którym oparto hitlerowski program „ostatecznego rozwiązania” sprawy polskiej podczas drugiej wojny światowej. Ale w rządzie opracowań polskich, poruszających założenia germanizacyjne akcji kolonizacyjnej (s. 31), mało wykorzystał interesującą pozycję Z. Kaczmarczyka *Kolonizacja niemiecka na wschód od Odry*. Monografia pisana podczas okupacji, ukazała się już w roku 1945, wywierając duży wpływ na kształtowanie się opinii ogółu. Autor wspomina o tym w związku z założeniami germanizacyjnymi (s. 112 n.) oraz dywersyjnymi kolonizacji (s. 142). Cele likwidatorskie doktryny wszechniemieckiej wysuwa postępowy badacz niemiecki Jürgen Kuczynski⁴.

Wyniki pracy dr. Śladkowskiego, oparte na szczegółowej analizie podstawy źródłowej, ukazują stały rozwój kolonizacji badanego terenu. Zaczynając z kilkuset kolonistami w kilkunastu koloniach, po stu latach liczono prawie 50 tysięcy kolonistów w blisko 250 koloniach. Czynnikiem wzmagającym rozwój osadnictwa była reforma uwłaszczeniowa roku 1864, która przyspieszyła rozkład stosunków feudalnych, idący w parze z rozwojem gospodarki czynszowej. Z drugiej strony napływ najczęściej chłopów pruskich wpływał z ich dążenia do uniknięcia zbyt dotkliwych ciężarów pruskiej reformy agrarnej. Autor przeciwstawia się zarówno niemieckiej koncepcji tłumaczenia przyczyn kolonizacji instynktowną skłonnością

¹ J. Chałasiński *Kultura i naród*. Warszawa 1968, s. 11, stanowisko Lenina, s. 149 n., wypowiedź H. Barbusse'a, s. 527.

² K. Clausewitz *Geist und Tat*. Wyd. W. Malmster Schering. Leipzig 1941, s. 217.

³ W. Bobkowska *Pruska polityka szkolna na ziemiach polskich w latach 1795—1806*. Warszawa 1948, s. 147, passim.

⁴ J. Kuczynski *Studien zur Geschichte des deutschen Imperialismus*, T. II, Berlin 1950, s. 98, passim; por. op. rec., s. 143.

Niemców do wędrowek (K. Lück), jak i przyjętej od rosyjskich nacjonalistów tezie polskich badaczy, o dywersyjnym charakterze genezy akcji kolonizacyjnej (H. Wiercieński i in., ss. 139—141, *passim*). Rozwój kolonii przed rokiem 1864 tłumaczy lepszymi warunkami bytowymi niemieckich czynszowników w porównaniu z chłopami pańszczyźnianymi. Korzystniejsza struktura majątkowa oraz uzdolnienia w zakresie gospodarki rolnej umożliwiły kolonistom wyprzedzenie ludności miejscowej.

Zewnętrzny kształt kolonii, wzorowany początkowo na niemieckich ulicówkach, z czasem, w związku z użyciem miejscowych form budownictwa, upodobił się do osadnictwa rozrzuconego, względnie chutorowego. Opieka władz carskich ustawała, gdy chodziło o religię i szkolnictwo niemieckie, zwłaszcza na ziemi chełmskiej w dobie rusyfikacji. Wysuwany w tradycyjnym dziejopisarstwie niemieckim obraz pracowitego i zdyscyplinowanego kolonisty, przekreślają wydobyte w pracy przykłady oporu zbiorowego, bójek masowych i samosądów aż do linczowania włącznie. Przy odcięciu się osad zwartych od ludności miejscowej, zbyt słaby był na nią wpływ kolonistów, których mieszczańska historiografia niemiecka gloryfikowała jako pionierów kultury. Autor, choć przeciwstawia się poglądom o kolonizacji kierowanej założeniami strategicznymi przez rząd niemiecki przed pierwszą wojną światową, to jednak nie przeczy, iż w czasie drugiej Niemcy wobec narodu polskiego przeważnie zajęli postawę dywersantów. Wyjaśnia to dla okresu przed rokiem 1915 lojalizmem wobec władz carskich, dla czasów późniejszych propagandą rasistowską. Natomiast o osadnictwie niemieckim, jeżeli chodzi o jego osiągnięcia gospodarcze, wyraża się na ogół dodatnio. Negatywny sąd o politycznej działalności kolonistów w szybkim okresie ich pobytu na ziemi polskiej nie rzutuje więc na ogólną ocenę działalności niemieckich przybyszów w latach wcześniejszych.

Rozprawa zawiera 39 starannie dobranych i zestawionych tabel statystycznych oraz 7 fotokopii planów kolonii, które pochodzą ze zbiorów kartograficznych Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Lublinie; wreszcie trzy szkice sytuacyjne osad. Całość zilustrowano przejrzystą mapą osadnictwa niemieckiego na obszarach południowo-wschodnich Królestwa z dołączoną „listą kolonii niemieckich” (ss. 261—268). Można przypuszczać, że wizualną orientację w różnorodnych właściwościach kolonii zwiększyłyby wykresy, a indeks osób niewątpliwie ułatwiłby szybsze wydobycie cennych wyników rozprawy.

O wartości monografii stanowi nie tylko dobra znajomość warsztatu naukowego czy też okolicznościowe stosowanie metody porównawczej. Użyto jej w zwiększonym zestawieniu nowego osadnictwa z wcześniejszymi wzorcami kolonizacyjnymi z XVIII w. (s. 65), albo z koloniami na Wołyniu (s. 149), względnie wykazując różnice w nasileniu kolonizacji przed rokiem 1843 w Lubelskiem w porównaniu z Podlasiem (tab. 3—4, ss. 50—53), czy też wyjaśniając, iż pod względem zagęszczenia osadników, Lubelskie zajmowało w roku 1897 szóste miejsce, a Podlasie siódme, w roku zaś 1907 piąte i siódme. W proporcji do ogółu ludności niemieckiej w Królestwie Polskim w guberniach lubelskiej i siedleckiej było w roku 1897 — przy 407 000 mieszkańców — przeszło 9%, w stosunku zaś do ludności rolniczej było ok. 15% kolonistów niemieckich. Podczas gdy w Królestwie Polskim Niemcy stanowili 4,3% ogółu ludności, to w guberni lubelskiej zaledwie 2,2%, a w guberni siedleckiej tylko 1,5%. Według nie sprawdzonych obliczeń H. Wiercieńskiego dla roku 1907, gdy ludność badanego terenu wynosiła 609 895 osób, protestanci w Lubelskiem i Siedleckiem stanowili 9% ogółu ludności kraju, a 13% ludności rolniczej. Wobec zasadniczej zgodności obu zestawień dla 1897 i 1907 r., Autor opierając się na bardziej wiarygodnych obliczeniach dla roku 1897 H. Merczynga, W. Wakara

i A. Mücklera, przyjął dla przełomu XIX i XX w. wyższy wskaźnik 15% (ss. 138—141).

O poziomie pracy decyduje unikanie przez Autora przeciążenia wykładu błahymi szczegółami, prowadzącymi w ślepy zaulek bezplanowej mikrografii. Przez właściwy dobór faktów, wykład zwarty i uporządkowany, zmierzający do ogarnięcia całokształtu zjawisk, z zakresu zarówno podbudowy gospodarczo-społecznej jak i nadbudowy kulturalnej i politycznej, rozprawa Śladkowskiego wnosi nowe ujęcie merytoryczne złożonego zagadnienia.

Juliusz Willaume

Revolucja 1905—1907 na Mazowszu i Podlasiu. Praca zbiorowa. Warszawa 1968, ss. 239, ilustracje

Prezentowana publikacja, stanowiąca pokłosie sesji popularnonaukowych w Żyrardowie i Siedlcach poświęconych rewolucji 1905 r., zawiera mniej znane w literaturze historycznej omówienie wydarzeń z terenu Mazowsza i Podlasia. Książka składa się z trzech części: referatów, materiałów i kalendarium wydarzeń na terenie obecnego województwa warszawskiego. Praca wydana została staraniem Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych i Referatu Historii Partii Warszawskiego Komitetu Wojewódzkiego PZPR.

Czytelnikowi interesującemu się dziejami najnowszymi, a zwłaszcza historią regionalną omawianego terenu, publikacja dostarcza sporo materiału faktograficznego i danych ogólniejszych zawartych w artykule S. Kalabińskiego i F. Tycha *Podstawowe cechy i znaczenie rewolucji 1905—1907 na ziemiach polskich* (s. 11—36). Natomiast czytelnika lubelskiego zainteresują dane odnośnie powiatów łukowskiego, bialskiego, radzyńskiego i włodawskiego wchodzących ówczesnie w skład guberni siedleckiej. Problematyce tej poświęcony jest artykuł S. Kalabińskiego *Walki chłopów w b. guberni siedleckiej w latach rewolucji 1905—1907* (s. 115—140). Autor, znawca tych zagadnień, wiele miejsca poświęca tu strajkom rolnym w powiecie radzyńskim i włodawskim w 1905 i 1906 r., omawia wystąpienia o charakterze narodowym i opór szkolny szeroko stosowany na tzw. terenach unickich, przedstawia działalność partii politycznych, głównie PPS i PZL, które posiadały tu znaczne wpływy, omawia walkę zbrojną — napady na urzędy gminne i sklepy monopolowe oraz charakteryzuje walkę chłopów o ziemię, która najbardziej ostro rozgorzała w powiecie włodawskim w dobrach A. Zamoyskiego. Do najbardziej znanych i zrewolucjonizowanych miejscowości zaliczyć trzeba: Kock, Serokomłę, Łysobyki (obecnie Jeziorzany), Gułów i okolice, Milanów, Adamów, Sławatycze, Parczew, Ostrów Lubelski oraz miasta powiatowe — Biała Podlaska, Łuków, Radzyń i Włodawa.

A. Kopruckownik

Aron Jakowlewicz Awriech: Stołypin i tretja Duma. Moskwa 1969, ss. 519

Praca radzieckiego historyka A. J. Awriecha stanowi niejako podsumowanie jego wcześniejszych badań nad dziejami III Dumy Państwowej i polityki rosyj-